

Nikica Barić

Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Hrvatska
nbaric@isp.hr

PRILOG POZNAVANJU ODSJEKA X GLAVNOG RAVNATELJSTVA ZA JAVNI RED I SIGURNOST MINISTARSTVA UNUTARNJIH POSLOVA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

UDK 930.253:[354.31(497.5)“1942/1945“

UDK 354.31(497.5)“1942/1945“

Stručni rad

U ovom prilogu u prijepisu je doneseno nekoliko dokumenata koji se odnose na osnivanje i djelovanje Odsjeka X, koji je krajem 1942. osnovan u sastavu Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Navedeni odsjek trebao je proučavati četnički pokret na području NDH, odnosno trebao je nastaviti voditi već prije započetu suradnju vlasti NDH s pojedinim četničkim odredima. Također se Odsjek X trebao baviti i partizanskim pokretom. Dokumenti u ovom prilogu donose podatke o osnivanju Odsjeka X, načinu njegova rada, ali prikazuju i kako su u tom odsjeku objasnili uzroke nastanka četničkog i partizanskog pokreta na području NDH.

Ključne riječi: *Nezavisna Država Hrvatska; Ministarstvo unutarnjih poslova NDH; Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost; Odsjek X*

1. Uvod

Odsjek X Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova NDH do sada je spomenut u većem broju historiografskih djela. Tako je, primjerice, Rasim Hurem u članku iz 1966. godine, o sporazumima vlasti NDH i nekih četničkih odreda u Bosni tijekom 1942. godine, naveo da su krajem te godine vlasti NDH osnovale “specijalan ured”, odnosno Odsjek X u sastavu Ministarstva unutarnjih poslova, koji je bio zadužen na “solidnijoj osnovi” voditi

suradnju s četnicima. Pri pisanju o tome Hurem je koristio i neke od dokumenata koji su u ovom članku doneseni u prijepisu.¹

Dušan Lazić, u prikazu redarstveno-obavještajnog sustava NDH iz 1972. godine, naveo je da je nadstojnik, odnosno povjerenik Odsjeka X bio Tomislav Grgić, da je taj odsjek osnovan krajem 1942. godine, a rasformiran tijekom 1943. godine. Zadatak odsjeka bio je ostvariti suradnju vlasti NDH s četnicima, odnosno pridobiti četnike na vjernost NDH.²

U Zagrebu je 1979. godine objavljen hrvatski prijevod knjige Jozе Tomasevicha o četničkom pokretu tijekom Drugog svjetskog rata. Tomasevich je u dijelu knjige koji se bavi suradnjom četnika s vlastima NDH spomenuo Odsjek X i njegovu okružnicu od 7. prosinca 1942. godine.³ Ta se okružnica u cijelosti donosi u ovom prilogu. Zapravo je Tomasevich krivo datirao navedenu okružnicu, navodeći da je riječ o okružnici od 9. listopada 1942. godine. Do te zabune došlo je zato što je Tomasevich broj okružnice ("9 – X – 1942.") zamijenio s njezinim nadnevkom.

Fikreta Jelić-Butić u knjizi o četnicima iz 1986. godine također spominje Odsjek X. I ona spominje njegovu okružnicu od 7. prosinca 1942., ali ju također – kao i Tomasevich – pogrešno datira 9. listopadom 1942. godine. Jelić-Butić također navodi da je "stvarni rukovodilac" Odsjeka X bio Vjekoslav Vrančić, istaknuti visoki dužnosnik NDH.⁴

Nada Kisić-Kolanović u knjizi o odnosima NDH i Italije iz 2001. spominje Odsjek X, pri čemu citira podatke iz prethodno spomenute knjige Fikrete Jelić-Butić. Pri tome čini pogrešku kada navodi da je na čelo Odsjeka X "postavljen" Vrančić.⁵ Zapravo se na čelu Odsjeka X nalazio Tomislav Grgić, a Fikreta Jelić-Butić navela je da je "stvarni" (iako ne formalni) rukovodilac Odsjeka X bio Vrančić.

Davor Kovačić u knjizi o redarstveno-obavještajnom sustavu NDH iz 2009. spominje Odsjek X te na temelju prethodno navedene literature (knjige

¹ Rasim Hurem, "Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god.," *Prilozi: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo* 2, br. 2 (1966): str. 317.

² Dušan Lazić, "Organizacija policijsko-obavještajne službe Nezavisne Države Hrvatske," *Zbornik za istoriju Matice srpske* 6 (1972): str. 193-194.

³ Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*. (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979), str. 206-210.

⁴ Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945*. (Zagreb: Globus, 1986), str. 118-119.

⁵ Nada Kisić-Kolanović, *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi* (Zagreb: Naklada Ljevak, 2001), str. 290.

Tomasevicha i Kisić Kolanović) i nekih arhivskih izvora donosi prikaz njegova djelovanja.⁶

U svojoj knjizi o uspostavi i djelovanju uprave NDH u Dalmaciji i drugim krajevima na Jadranu nakon kapitulacije Kraljevine Italije iz 1943. spomenuo sam djelatnost Odsjeka X tijekom 1943. godine. No, to se odnosilo na rad Odsjeka X u vezi sa zarobljenim pripadnicima partizanskog pokreta, odnosno pripadnicima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske/Jugoslavije, koje su vlasti NDH pozivale na predaju, nudeći im amnestiju.⁷ Iz toga proizlazi da se Odsjek X nije bavio isključivo četničkim pokretom, nego i partizanskim, što potvrđuju i dokumenti koje u prijepisu donosim u ovom prilogu.

Širi okvir osnutka i djelovanja Odsjeka X nalazi se u mjerama koje su vlasti NDH, radi "smirivanja stanja u državi", počele provoditi tijekom 1942. godine. NDH je ustanički pokret, odnosno partizane i četnike, težila suzbiti oružanom silom, ali su uz to primijenjene i neke mjere kojima se pokušalo otkloniti posljedice politike NDH tijekom 1941. godine, kada je srpsko (odnosno u terminologiji vlasti NDH *grko-istočno*, kasnije *pravoslavno*) stanovništvo bilo izloženo različitim oblicima zatiranja nacionalnog identiteta i raznovrsnim oblicima državnog terora i progona. U sklopu tih mjera, umjesto politike prisilnih vjerskih prijelaza *grko-istočnjaka* na druge priznate vjere, uglavnom katoličku, u travnju 1942. osnovana je Hrvatska pravoslavna crkva.⁸

Nakon proglašenja NDH Srbi su bili isključeni iz službe u domobranstvu, ali je od 1942. počelo ustrojavanje domobranskih radnih (DORA) postrojbi, a na službu u njih pozvani su novaci i pričuvnici pravoslavci, kao i Srbi koji su prethodno izvršili vjerske prijelaze.⁹

Vlasti NDH sredinom 1942. s nekim su četničkim odredima u Bosni sklopile sporazume o primirju i suradnji u borbi protiv partizanskog pokreta, pri čemu su ti četnici priznali vrhovništvo NDH.¹⁰

Osnivanje Odsjeka X u sastavu Glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost Ministarstva unutarnjih poslova NDH krajem 1942. stoga treba sagledavati

⁶ Davor Kovačić, *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), str. 108-109.

⁷ Nikica Barić, *Ustaše na Jadranu, uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012), str. 643-647.

⁸ Rasim Hurem, *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine* (Sarajevo: Svjetlost, 1972), str. 206-218; Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945* (Zagreb: Plejada, 2016), str. 166-171.

⁹ Nikica Barić, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003), str. 173-182.

¹⁰ Opširnije o tome usp. Hurem, "Sporazumi o saradnji," str. 285-325.

u sklopu navedenih mjera vlasti NDH na “smirivanju stanja” u državi. Na čelu tog odsjeka, kako je spomenuto, nalazio se Tomislav Grgić.¹¹

2. O odabranim dokumentima Odsjeka X

Slijedi pet priloga, odnosno prijepis pet dokumenata povezanih s osnutkom i djelovanjem Odsjeka X. Prvi je prilog prethodno spomenuta okružnica Odsjeka X od 7. prosinca 1942. godine, kojom se podređene vlasti obavještavaju o početku djelovanja Odsjeka X i njegovim zadacima.

Odsjek X spomenutu je okružnicu, s popratnim dopisom, 14. prosinca 1942. uputio i Zapovjedništvu Ustaške vojnice.¹² Nakon toga, Zapovjedništvo Ustaške vojnice navedeno je prosljedilo podređenim zapovjedništvima. Tako je u drugom prilogu donesen spomenuti popratni dopis kojeg je Odsjek X uputio zajedno s okružnicom od 7. prosinca 1942. godine.

Treći je prilog okružnica Odsjeka X od 14. prosinca 1942., koja je upućena velikim županima svih velikih župa u NDH. Donosim primjerak okružnice koji je upućen velikomu županu Velike župe Zagorje u Varaždinu. Ta okružnica daje naputke kako veliki župani za potrebe Odsjeka X trebaju prikupljati za njega relevantne podatke, pri čemu je zanimljiva pojedinost da je Odsjek X u naputcima naveo da za prikupljanje podataka, budući da oni moraju biti objektivni, ne bi trebalo angažirati “hrvatske šoviniste”.

Četvrti i peti prilog opširniji su dokumenti Odsjeka X. Prvi je iz siječnja, a drugi iz travnja 1943. godine. Te dokumente treba uklopiti u širu sliku vojnih događaja na području NDH u spomenutom razdoblju, a također ih treba kritički sagledavati jer su u njima prisutne određene krajnje upitne tvrdnje (ona da su se komunisti nakon proglašenja NDH uvukli u ustaške redove kako bi namjerno vršili nasilje nad srpskim stanovništvom), a također su u dokumentima vidljive određene faktografske pogreške.

Ipak smatram da su četvrti i peti prilog zanimljivi iz dva razloga. Prvi je razlog što prikazuju kako je Odsjek X sagledavao četnički pokret na teritoriju NDH, kojim je podacima o četnicima raspolagao i kako je četnike sagledavao u vezi s prisutnošću njemačke i talijanske vojske u NDH, odnosno kako su promatrani četnici u odnosu na partizane.

Smatram da je četvrti prilog također važan zbog analize uzroka nastanka četničkog, ali i partizanskog pokreta, na teritoriju NDH. Razumljivo, Odsjek X u toj analizi nije doveo u pitanje temelje režima NDH, ali je u njoj na (ne)izravan način ipak zaključio da su upravo postupci vlasti NDH prema srpskom stanovniš-

¹¹ Za osnovne biografske podatke o Grgiću usp. Zdravko Dizdar i dr., *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.* (Zagreb: Minerva, 1997), s. v. Grgić, Tomiša.

¹² HR-HDA-1198. Oružničko krilno zapovjedništvo Bileća, taj. br. 40/1943.

tvu 1941. godine bili glavni uzrok izbijanja masovnog ustanka srpskog stanovništva, koji je zatim doveo do pojave četnika, kao i partizana. Pri tome se na nekim mjestima događaji iz 1941. opisuju i kao razdoblje ustaške “revolucije”, odnosno vrijeme uspostave nove vlasti.

Navedena analiza Odsjeka X pokazuje da je među nekim visokim dužnicima NDH postojala spoznaja o pogrešnosti politike NDH prema srpskom stanovništvu, jer je takva politika na kraju dovela do ustanka i time stavila NDH u težak položaj. No, u trenutku kada se do te spoznaje došlo NDH, zbog vlastite slabosti, ionako više nije bila u mogućnosti da, bilo oružanom silom, bilo nenasilnim mjerama “smirivanja”, ili kombinacijom tih mjera, cjelokupno situaciju razriješi u svoju korist.

Prilog br. 1

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost
Odsjek X.

V.T. Broj: 9 – X – 1942.

OKRUŽNICA

Obzirom na činjenicu, da su neki četnički prvaci izrazili želju, da kao lojalni državljani surađuju sa vlastima N.D.H., ministarstvo unutarnjih poslova saobćuje, da pozdravlja od srca svaki pokušaj potpunog smirenja na terenu i da je pripravno sve učiniti, što tomu smirivanju može koristiti.

Mnogi dužnostnici i predstavnici vlasti i dosada su u nekim slučajevima i uspješno – vodili razgovore i pregovore sa četnicima u cilju smirivanja. Neki su bili na to valjano ovlašteni, a neki su to radili i iz vlastite pobude, dobronamjerno. Ima i takvih, koji su bili u povoljnom položaju, da takve razgovore uspješno povedu, ili su ih bili povelj pa prekinuli bojeći se posljedica i odgovornosti.

Da bi rad na smirivanju bio uspješan i da bi svatko, tko je pripravan dobronamjerno sudjelovati u tom radu unapried bio siguran, da ništa ne će moći

učiniti, za što bi mogao biti pozivan na odgovornost, čitav taj rad ima biti usredotočen u ministarstvu unutarnjih poslova, u glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost. U tu svrhu osnovan je u tom glavnom ravnateljstvu posebni odsjek --- „Odsjek X“.

Savezno s tim upozoruje se, da NITKO bez posebnog ovlaštenja glavnog ravnateljstva za javni red i sigurnost ne može i NE SMIJE sa četnicima voditi PREGOVORE I SKLAPATI OBVEZATAN SPORAZUM.

Treba svakako tražiti načina, da se sa četničkim vođama i četnicima dođe u vezu, da se saslušaju njihovi prijedlozi i želje, mogu se voditi i p r e l i m i n a r n i razgovori, ali se sve to mora dostaviti nadležnom zapovjedništvu odnosno oblasti i preko iste zatražiti od odsjeka X načelni pristanak, posebno ovlaštenje i detaljne upute za konačni sporazum. Ako ima vremena i ako i kratko odgađanje razgovora ne bi smetalo uzpjehu, nastojati prije svakog početka i razgovora obavijestiti o tom žurno odsjek X i zatražiti upute, ali svakako nastojati da izvještaj i prijedlog bude obrazložen i iscrpan, jer će na odluku ministarstvo unutarnjih poslova pored ostalih momenata imati najviše utjecaja obrazloženo mišljenje inicijatora sa terena, koji prilike najbolje poznaje i može najbolje ocieniti motive i sa četničke strane.

Ako u pojedinim slučajevima međutim budu takove urgentne okolnosti, da se razgovori (neobvezatni) moraju odmah povesti bez predhodnog obavještenja min. unut. poslova, razgovore treba povesti, ali min. unut. poslova, odsjek X glavnog ravn. za javni red i sigurnost o istima najžurnije obavijestiti.

Kao glavne smjernice, kojih se u svakom slučaju mora držati, daju se ove:

1) Pojedinog vođu četnika za koga je dokazano njegovim dosadašnjim radom, da je nepomirljivi neprijatelj svega što je hrvatsko treba IZ PREGOVORA svakako odlučno eliminirati. To ne znači, da se ne bi uobće moglo i njega saslušati i doznati i njegove želje i prijedloge.

2) Iz pregovora nastojati eliminirati i sve strance t.j. sve one koji nisu rođeni i zavičajni na sadanjem teritoriju N.D.H.

3) Vrhovništvo N.D.H. i njezine vlasti, vojničke i građanske, moraju biti priznate i poštivane.

4) Nepomirljiviji elementi među četnicima moraju se razoružati, a oružje predati našim ili savezničkim vojnim vlastima.

5) Ako je potrebno da u pojedinom sektoru radi čuvanja javnoga reda i mira ostanu pojedine ORUŽANE četničke postrojbe ili dielovi takve postrojbe, i pri razgovorima i pri pregovorima mora biti prisutan i ovlašten predstavnik naše oružane snage, a pregovarači sa strane četnika moraju biti pripravnici predati našoj nadležnoj vlasti vojnoj točan izkaz svojih postrojba ljudstva i naoružanja.

6) Mora se paziti da se u II i III zoni napose u posadnim mjestima talijanskih četa ne dođe u sukob sa odredbama zagrebačkog sporazuma od 19. lipnja 1942, između vlade N.D.H. i zapovjedništva Superslode.¹³

Da bi novoosnovani ured – odsjek X mogao vršiti dužnost, koja mu je određena, prvi je preduslov, DA TAJ URED SA TERENA DOBIVA NAJŽURNIJE što je moguće sve izvještaje o kretanju i radu četnika (ali i ostalih pobunjenika!), ka[k]o onih koji već imaju s nama formalne sporazume, tako i onih koji takve sporazume s nama nemaju.

Osim takvog izvješćivanja dužnost je i svih dobronamjernih građana, koji su u prilici i mogućnosti, a napose predstavnika vlasti U PRVO REDU UPRAVNIH, da i iz vlastite pobude razmišljaju o načinu i mogućnostima smirenja unutarnjih prilika i da svoje možebitne prijedloge i sugestije bez odugovlačenja dostavljaju ministarstvu unutarnjih poslova, glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, odsjeku X.

Možebitna potreba navjera u ovu svrhu uz naznaku iznosa i uz obrazloženje potrebe dostavljat će se novoosnovanom odsjeku, a sve oblasti, koje i iz drugog kojeg izvora a ne putem ovog odsjeka dobivaju kakvu navjeru za ovakve ili slične svrhe, dužne su odsjek X obavješćivati o utrošku navjere, kako bi se izbjeglo, da se novac možda ne troši više puta na istom mjestu i istim osobama.

Sve oblasti, koje u bilo kojem obliku (dnevni, sedmični, polumjesečni, mjesečni ili neredovito ad hoc) šalju izvještaje po dosada primljenim nalogima i uputama, slat će i dalje te izvještaje na iste naslove, samo će razstaviti u posebni dopis izvještaj o četnicima, isto tako i izvještaj o partizanima, pa će ova dva izvještaja – osim dosadanih naslova – poslati u po jednom primjerku i min. unut. poslova, glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost, odsjeku X. Primjerak koji ide redovno samom glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost ići će i dalje. Sve će se voditi i zavoditi kao vrlo tajno. Izvještaji, koji budu pojedinačno ili u konkretnim slučajevima podnašani po zahtjevu i nalogu odsjeka X. slati će se, ako drukčija uputa ne bude data, samo odsjeku X.

Upozoruje se naročito, da se i izvještaj o partizanima, kako je gore određeno (dakle ne samo o četnicima) ima slati također u jednom primjerku i odsjeku X.

Kao novum u tim izvještajima, uz ostalo što se dosad izvješćavalo bit će izvještaji o radu na smirivanju u smislu ove okružnice.

¹³ Navedenim sporazumom između NDH i Višeg zapovjedništva talijanskih oružanih snaga „Slovenija-Dalmacija“ (*Comando Superiore Forze Armate Slovenia-Dalmazia, Supersloda*) dogovoreno je povlačenje talijanskih postrojbi iz dijelova NDH, odnosno dijelova II. (razvojačene) i III. zone. Drugu zonu Talijani su zaposjeli u kolovozu 1941. godine, a Treću zonu u listopadu iste godine. Za tekst Zagrebačkog sporazuma od 19. lipnja 1942. usp. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda: Tom V: Knjiga 32, Borbe u Hrvatskoj 1941-1942 godine* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964), str. 303-310.

Ovom prigodom, da se vidi s kakvom se ozbiljnošću na mjerodavnim mjestima shvaća ovaj rad na smirivanju, iznosimo ovdje i načelno stanovište, koje je u ovom pitanju zauzelo Predsjedništvo vlade.

U tom stanovištu naglasujući, da hrvatska vlada od srca pozdravlja smirivanje na terenu, za koje je sa svoje strane pripravna učiniti sve, što tomu smirivanju može koristiti, Predsjedništvo vlade podvlači i ovo:

„Rad na unutarnjem smirivanju ne može donieti nikakvih povoljnih – posebno ne trajnih – uzpjeha, ako se tomu radu ne pristupi i ako se isti ne bude vodio ozbiljno, razborito i smišljeno.

Najenergičnije moraju pak pri tom biti suzbijene i unapried onemogućene svake samovolje i bezakonja pojedinaca s naše strane, a isto tako mora biti sasvim izključeno kažnjavanje kolektiva.

Svakom je poznato da su neprijatelji naše države i našeg naroda i tuđi plaćenici namjerno u pojedinim krajevima izazivali nereda samo zato, da čitavo jedno mjesto odn. selo bude za to kažnjeno, a to su činili bilo zato što taj kraj nije htio njima prići ili im barem nije bio sklon, bilo zato da okolna sela vršeći podesnu promičbu nagovore, da se njima priključe ili da im postanu jataci. A često i u jasnoj namjeri, da što više nestane s lica zemlje hrvatskoga življa.

Takvo kolektivno kažnjavanje treba da se absolutno izključi.

Za krivnju, makar bila kakva i kolika, pojedinog ili pojedinih nevaljalaca i zlikovaca ne smije biti kažnjen ni stradati kolektiv.

Isto tako pri radu na smirivanju svima onima koji su zavedeni ostavili svoje domove treba da se omogući i zajamči, da se mogu na svoje ognjište slobodno vratiti i na svom ognjištu mirno i nesmetano živjeti ili da mogu odrastli mužkarci – po želji – redovnim putem biti upućeni na rad u Njemačku.

Razumije se da to ne izključuje da pojedinci, za koje je dokazano ili se dokaže, da su vršili ubijanje, zlodjela i pljačku, budu na odgovornost pozvani i kažnjeni, ali i to na zakonom propisani način, a ne po samovolji pojedinaca, bez obzira na kojem se položaju ti pojedinci nalaze. Ako ne bi bilo oportuno, da se i takva kažnjavanja odmah provedu u interesu obćeg smirivanja, mogu se takva kažnjavanja odgoditi za bolja vremena.

Predsjedništvo vlade naglasujući da su se po njegovom mišljenju stekle sve okolnosti, kojima bi mogao biti uslovljen povoljan izhod rada na smirivanju, svjestno je i toga, da će takav povoljan uzpjeh ovisiti najviše o pametnom nastupu naših predstavnika kod razgovora, o pravilnoj po njima ocjeni svih relevantnih okolnosti i o razboritom držanju predstavnika naših vlasti POSLIJE ev. povoljno dogovornog i sporazumljenog smirenja.“

Dostavljajući Vam ovu okružnicu kao prve načelne upute nakon osnovanog odsjeka X u glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost izvolite odmah provesti sve što je potrebno u Vašoj nadležnosti, da se ova okružnica u djelo provede.

U ZAGREBU, dne 7. prosinca 1942.

ZA POGLAVNIKA I DOM SPREMNI !

MINISTAR UNUTARNJIH POSLOVA:

(Dr. Ante Nikšić)

(*potpis*)

Izvor: HR-HDA-223. Ministarstvo unutarnjih poslova NDH, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost, Odsjek X, V.T. br. 9/1942.

Prilog br. 2

USTAŠKA VOJNICA
ZAPOVJEDNIČTVO USTAŠKE PRIPREME

SVIM STOŽERNIM ZAPOVJEDNIČTVIMA U.[STAŠKE] P.[RIPREME]

OKRUŽNICA br. 11. tajno.

od 29. prosinca 1942.

Točka 1.
Rad na unutarnjem
smirivanju.

Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (odsjek X) sa br. V.T. 11/42. dostavilo je sljedeće:

„Dostavlja se u priepisu OKRUŽNICA V.T. br. 9/42. s molbom da se u Vašoj nadležnosti za Vaše podređene predmet u gornjem smislu razradi.

Isto se tako umoljava, da se položi važnost na načelno stanovište Predsjedništva Vlade o izbjegavanju kažnjavanja kolektiva i o najenergичnijem suzbijanju i najstrožem kažnjavanju samovolja i nasilnih izpada pojedinaca.

Posebno se umoljava, da Naslov naredi da pojedini zapovjednici ne bi izvršavali smrtne kazne nad uhvaćenim i zarobljenim odmetnicima, koji se budu očitovali, da žele biti preslušani na odsjeku X.

Konačno se umoljava Naslov, da naredi podređenim zapovjednicima, da najstrožije zabrane pripadnicima svojih jedinica, da bilo pojedinačno bilo u postrojbama na javnim mjestima pjevaju pjesme, koje bi mogle vrijeđati pravoslavno pučanstvo i time razpirivati mržnju protiv Nezavisne Države Hrvatske.[“] (...)

Izvor: HR-HDA-1450. Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku, Vojni arhiv Beograd, svitak D-2376, snimka 429.

Prilog br. 3

Nezavisna Država Hrvatska
Ministarstvo unutarnjih poslova
Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost

Odsjek X.

V.T. Broj: 15/42.

Predmet: rad na unutarnjem smirivanju.

Zagreb, 14. prosinca 1942.

Velikoj župi Zagorje
(na ruke g. Velikog Župana)

u Varaždinu

U prigibu se dostavlja okružnica V.T. br. 9/42. od 7. prosinca o.g. na znanje i daljnje uredovanje.

Povodom ove okružnice g. Veliki Župan postupat će kako slijedi:

1.) U što kraćem roku sazvat će kot. predstojnike područnih kotareva na zajedničku konferenciju, na kojoj će ih upoznati sa sadržajem predmetne okružnice. (Okružnicu neće ni u kojem slučaju pismeno dostavljati područnim kot. oblastima.) Na toj konferenciji uputi[t] će kot. predstojnike u rad na unutarnjem smirivanju i dati posebne upute prema mjesnim prilikama. Tom prilikom će u ovom predmetu primiti izvješća od pojedinih kot. predstojnika, koja će najžurnije dostaviti ovome odsjeku. (Odsjek X) U koliko je iz bilo kojeg razloga nemoguće ili vrlo

teško pozvati pojedinog kot. predstojnika ili možda više njih, u sjedište Velike Župe, tada će g. Veliki Župan uputiti posebnog izaslanika (osobu potpuno povjerljivu) koji će uputiti dotičnog kot. predstojnika u rad na ovom području i upoznati ga sa sadržajem predmetne okružnice. U koliko se ne bi moglo pozvati na konferenciju više predstojnika, tada će izaslanik u sjedištu jednog od tih kotareva sazvati konferenciju za te kot. predstojnike i postupiti analogno kao gore.

2.) Nastojati kod podređenih kot. predstojnika ra[z]viti volju za inicijativni rad na ovom polju, predočivši im važnost i zamašitost ovoga posla, naglašavajući ujedno da će se baš na ovom poslu najbolje moći ocieniti polet, volja rad i ljubav prema svojoj državi pojedinih državnih službenika što će opet biti naročito uzimana u obzir pri godišnjem ocienjivanju činovnika i možebitnom unapređivanju.

3) Pozvati i poučiti kot. predstojnike, da na području svoga kotara pronađu povjerljive ljude, koji će im dostavljati obavijesti o radu, težnjama, možebitnim previranjima i t.d. kod četnika, (pravoslavnog pučanstva uobće) i kod ostalih odmetnika. U tu se svrhu mogu uzeti ne samo državni i samoupravni činovnici, nego i posebnici, (kao trgovci, svećenici, težaci isl) uz uvjet da su apsolutno čisti rodoljubi i da su potpuno povjerljivi i objektivni. Po mogućnosti ne upotrebljavati niti one, koji su beskompromisni i šovinistički nastrojani hrvatski narodnosno.

U ovu svrhu za sada neće se davati kot. predstojnicima posebne navjere. Ovaj Odsjek stoji na stanovištu da je uvijek sigurnija i objektivnija ona obavijest, koju naši ljudi budu davali svojim vlastima iz čistog rodoljublja, nego iz materijalnih razloga. Što se tiče otvaranja navjere za možebitno nagrađivanje dostavljača između samih četnika ili iz pravoslavnog pučanstva uobće, ovaj će Odsjek o tome naknadno odlučiti.

4.) U koliko g. Veliki Župan smatra, da nekoji od podređenih kot. predstojnika ne može biti povjerljiv za takove poslove t.j. za poslove ovoga područja, tada takovog uobće neće pozvati na konferenciju, a za sada neka poslovanje iz ovog djelokruga povjeri jednom od susjednih kot. predstojnika. (Naravno ovo poslovanje takav susjedni kot. predstojnik mora obavljati što prikrivenije, tako da dotični kot. predsjednik ne bude tangiran.) Svaki ovakav slučaj dostaviti ovome Odsjeku evidencije radi.

5.) Upozoriti podređene kot. predsjednike da se strogo pridržavaju uputa i naređenja iz predmetne okružnice u pogledu slanja izvješća ovome Odsjeku. Uvijek u adresi naznačiti „Za odsjek X.“ U izvješća ne stavljati ništa što nije u vezi sa radom na unutarnjem smirivanju. Izvješća u prepisu slati neposredno ovome Odsjeku, a ne preko Velike Župe, dočim Župi izvornik, a to radi žurnosti poslovanja.

6.) Upozoriti kot. predstojnike, da spise stigle iz ovoga Odsjeka osobno unose u urudžbeni zapisnik, a pismohranu čuvaju na sigurnom mjestu pod ključem. U slučaju opasnosti imaju sve spise osobno spaliti, jer kot. predstojnik osob-

no odgovara, ako bi spisi pali u ruke odmetnika ili drugih nepozvanih osoba. Sve voditi kao Vrlo Tajno.

7.) Poželjno je da g. Veliki Župan sa svoje strane podastre ovome Odsjeku svoje mišljenje, sugestije i opažanja u pogledu djelovanja na unutarnjem smirenju, a temeljem iskustva i saznanja, koja imade sa svog područja.

Za Poglavnika i Dom – spremni!
Po nalogu Ministra unutarnjih poslova
Povjerenik:

(potpis)

(Toma Grgić)

M.P.¹⁴

Izvor: HR-HDA-255. Velika župa Zagorje, V.T. br. 122/1942.

¹⁴ Okrugli pečat: "Nezavisna Država Hrvatska, Ministarstvo unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost".

Prilog br. 4

[Grb NDH]
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA JAVNI
RED I SIGURNOST
ODSJEK X.

U Zagrebu, dne 14. siečnja 1943.

V. T. Broj 284/43.

Predmet: Mjesečno izvješće o radu
u razdoblju od 15. XII. 42.
do 15. I. 1943.

IZVJEŠĆE

Ovaj odsjek odpočeo je radom, nakon predradnja oko osnutka odsjeka, 15. prosinca 1942. Odmah prvih dana razaslana je okružnica Ministarstva unutarnjih poslova V. T. br. 9/42. od 7. XII. 1942. svim Velikim župama i Župskim redarstvenim oblastima s posebnim uputama, koje su u priepisu dostavljene naslovu na uvid pod ovouredskim brojem V.T. 17/42. Osim toga okružnica je poslana i drugim državnim uredima, koje je u ovaj posao trebalo uputiti, kako je o tome izviješten naslov pod gore citiranim brojem, uz priklop priepisa sprovednih dopisa tim uredima.

Odmah nakon ovog počela su ovome uredu stizavati izvješća s terena od Velikih župa, Župskih redarstvenih oblasti, Kotarskih oblasti i ispostava, kao i drugih državnih ureda. U međuvremenu je ovaj odsjek poslao svoje izaslanike: Dr. ŠUNJIĆA dva puta u Banjaluku, g. IVU BALENTOVIĆA u Brčko i g. MARKA JUNGJIĆA u Banjaluku i u četničko područje kod Banjaluke, te g. Matu BARIŠIĆA u Hercegovinu, koji su o prilikama u tim krajevima podnieli izcrpna izvješća.

Temeljem tih, do sada primljenih izvješća i dopisa, te obaviesti primljenih ustmeno od pojedinih dužnostnika i nekih posebnika, koji su bili primljeni u uredovnici ovog odsjeka, podnosi se kratki prikaz stanja u pogledu t.zv. četničkog pitanja sa obrazloženjem i mišljenjem ovog odsjeka, izkaz šta je iz ovog odsjeka do sada poduzeto, te konačno neke ideje, namjere i kombinacije, kojim se ovaj odsjek bavi u svrhu što bolje i uzpješnijeg izvršenja povjerenog mu zadatka.

I.

Problem „četnika“ mora se razmatrati sa dvije točke gledanja:

- 1) kao problem obstanka i držanja pravoslavnog diela pučanstva uobće,
- 2) posebno djelovanje i obstojnost većih i manjih skupina oboružanih ljudi, koji svoje oružje upotrebljavaju na raznim područjima države u razne svrhe.

ad 1):

„Po prilici dva mjeseca nakon uzpostave Nezavisne Države Hrvatske počeli su neodgovorni elementi, podstrekivani djelomično od strane određenih vanjskih i nutarnjih činbenika, vršiti progone pravoslavnog diela pučanstva, koji su progoni kulminirali u masovnim ubijanjima.

Motiv ovog postupka bio je jedinim dielom u pogrešnom shvaćanju političke ideje nove države, a drugim dielom u zločinačkim instinktima pojedinaca, koji su iz pohlepe za imovinom ubijenih, ili iz osobne osvete i lične mržnje bili organizatori ovih nedjela.

Kako je državna vlast i uprava bila u to doba u početku svoga organiziranja, to nije mogla svom energijom stati na put opisanim pojavama, tako da su iste dobile sve više maha.

Kao reakcija na ove postupke preživjeli dio pravoslavnog pučanstva listom bi se odmetao u šume, da tako spasi glavu svoje obitelji.

Upravo kad su progoni i bježanje pravoslavaca bili u jeku, izbio je rat Velikog Njemačkog Reicha sa Sovjetskom Rusijom, od koga trenutka, dotle prikriivena i prividno prestala akcija organiziranih članova komunističke stranke, počinje otvoreno djelovati na taj način, što je pored djela sabotaze, sporadičnih napadaja i sl. od izbjeglih pravoslavaca stvarala borbene skupine, koje bi pod vodstvom komunističke vršile napade na pojedina sela i gradove.

Ovoj čisto komunističkoj akciji priključili su se ostatci biv. jugoslavenske vojske, koji su zajedno sa komunistima nastavili četničko ratovanje. Gro svega ljudskog materijala dobili su iz sredine izbjeglih pravoslavaca.“

Tako prikazuje stvar u svome izvješću vel. župan Župe Sana i Luka.

Prema ostalim izvješćima Velikih župa, kotarskih oblasti i drugih državnih ureda i pojedinih dužnostnika, može se dalje sastaviti ovaj pregled:

a) masovno ubijanje i progon pravoslavaca osnovna je pogriješka pojedinih tadašnjih državnih dužnostnika. Posljedica je bila, da se c i o pravoslavni elemenat osjetio ugroženim u svojim najosnovnijim pravima i probitcima i da je c i o taj elemenat zauzeo 100% negativan stav prema novoj državi.

b) druga osnovna pogriješka bila je uklanjanje svih pravoslavnih svećenika sa državnog područja, bez obzira na njihovo prijašnje držanje i njihov stav prema nama Hrvatima za vrijeme bivše države. Uklanjanjem svećenika u stvari je zabranjena ili točnije onemogućena pravoslavna vjera. Time je onaj najvažniji, najotporniji i prema državi najpomirljiviji dio pravoslavnog pučanstva, t.j. seljačstvo, pogodeno u najosjetljivije mjesto. I što je najgorje, time su širom otvorena vrata razornom djelovanju komunističkih agenata i provokatora u tom dielu naroda.

c) da se stvari još pogoršaju, iza toga je usledio pokret prevođenja na vjeru i to – pod uticajem katoličkog svećenstva – najviše na katoličku vjeru. Ovo je još više razjarilo mržnju na novu državu baš kod seljačkog pravoslavnog svieta, jer je obće poznato, da se oni, najzaostaliiji i najprimitivniji najčvršće drže svoje vjere, bez obzira koja to vjera bila. Ali ne samo to, ovaj je pokret izazvao nepovjerenje prema državnim vlastima i kod muslimanskog diela hrvatskog naroda, jer su taj pokret u svoje svrhe vrlo vješto izkoristili komunistički agenti, razni anglofilii i rusofilii i drugi nezadovoljnici. U narod je ubačena krilatica, da je krajnji cilj državne vlade, da u Hrvatskoj konačno ostane samo jedna vjera i to katolička i da nova država bude Hrvatska – k a t o l i č k a država.

d) ukidanje julijanskog kalendara, po kojem se ravnala pravoslavna crkva, samo je pogoršalo stanje stvari.

Osnivanje hrvatske pravoslavne crkve, a pogotovo činjenica, da je za prvog metropolita imenovan jedan ruski izbjeglica, djelovalo je više negativno nego pozitivno. Prema svim izvješćima, pravoslavci uobće ne priznaju te vjere, niti njezinog predstavnika, nego se i dalje drže svojih svećenika, koji su skriveno među njima ostali, i svetkuju svoje krstne slave i praznike po starom kalendaru.

e) izključenje pravoslavaca od vršenja vojne obveze također je loše djelovalo. Oni su se time osjetili poniženi i zapostavljeni i kao neke vrste drugorazrednim građanima ove zemlje. Što je naročito zanimljivo iztaknuti, ovaj osjećaj i nezadovoljstvo opaža se i kod seljačkog svieta, a ne samo kod vodećih ljudi.

f) odpuštanje državnih službenika pravoslavne vjere iz državne službe i to često i po zvanim i nezvanim državnim dužnostnicima kako onih viših, na odgovornom položaju, tako i onih nižih i najnižih na najneopasnijim mjestima, veoma je pogoršalo stvar u pogledu odnosa i povjerenja pravoslavnog pučanstva prema novoj državi. Ostavši bez egzistencije i u nemogućnosti izdržavati sebe i obitelj, u koliko nisu izselili sa područja države, listom su se odmetnuli u šumu. I zaista, bivši učitelji, oružnici, lugari, riznički stražari, te častnici, a naročito dočastnici bivše jugoslavenske vojske, postali su, pa su i danas, glavni vođe pobunjenika, a naročito četnika.

Na ovaj pregled, koji je sačinjen temeljem raznih izvješća s terena, izpred ovoga ureda primjećuje se sljedeće:

ad a) : čišćenje i uklanjanje najnepomirljivijih neprijatelja svega što je hrvatsko, bila je državna potreba, kao samoobrana jednog naroda, kojeg se kroz stoljeća, a naročito u zadnjih dvadeset godina proganjalo i pokušavalo zatrti. Točno je, da je u nekim slučajevima taj posao pao u ruke nedoraslim, nesposobnim, a u nekim slučajevima i nepozvanih ljudi. I što je još najgorje među ove državne dužnostnike umiešali su se i organizirani komunisti agenti i provokatori, koji su pod imenom hrvatstva počinjali najveće zlo. To danas u svojim letacima priznaju i sami četnici i to oni najnepomirljiviji. (n.pr. letak Dobroslava Jevđevića [Jevđevića].)

ad b) : ovaj ured je mišljenja, da je zaista bilo potrebno ostaviti u zemlji bar nekoliko pravoslavnih svećenika, njima dati dobre plaće i druge materijalne zadovoljštine, jer bi se od njih moglo učiniti vrlo dobru vezu s pravoslavnim seljacima, a istovremeno bi se time otešćala partizansko-komunistička promičba.

Sa druge strane ovaj odsjek tvrdi, da bi stvar sada stajala još gorje, da su u zemlji ostali s v i pravoslavni svećenici, jer bi oni organizirali pravoslavni živalj kao cjelinu, i pitanje je, da li bi mi danas bili uobće u mogućnosti bilo kako i u bilo kojem obsegu privući pravoslavni živalj na suradnju. Ovako su pravoslavni ostali u glavnom neorganizirani i bez zajedničkog vodstva, pa bar u nekim dielovima države i pojedine grupe surađuju sa našim vlastima.

Rušenje pravoslavnih crkava svakako je najviše štetilo ugledu države, a istovremeno najviše razpirilo mržnju pravoslavnog svieta, a najviše seljačkog, proti novoj državi.

ad c) : pokušajem prevođenja pravoslavaca u katoličku vjeru, promašen je cilj u dielu države između Save, Drine i mora. Nasuprot tome ova djelatnost imala je vidnog uzpjeha u dielu države na lievoj obali Save. Točno je, da je prevođenjem pravoslavaca u katoličku vjeru pogoršala razpoloženje većine muslimana prema državnoj vlasti.

ad d) : Izjednačenje kalendara, po mišljenju ovog odsjeka, prerano je izvršeno. To je trebalo ostaviti za bolja vremena, jer da je ostao stari kalendar, kao službeni kalendar h r v a t s k e pravoslavne crkve, dosta bi se pomoglo prihvaćanjem [prihvaćanju] ove crkve sa strane pravoslavnih. A ovako, to više šteti nego koristi, jer sada imamo pojava, koje su štetne ne samo po hrvatsku pravoslavnu crkvu, nego i po ugled same države, a kojima mi u sadanjim prilikama ne možemo stati na kraj.

Tako n.pr. 6. I. o.g. u Zagrebu je na Jelačićevom trgu na najsvečaniji način, uz sudjelovanje najviših predstavnika državne vlasti i drugih odličnika, obavljen obred vodokrštenja i to po mitropoliti Germogenu osobno, a toga istoga dana skoro u isto vrieme u Banjaluci su pravoslavci svečano (po odobrenju njemačkih vojnih vlasti) provezli „badnjak“ i vršili druge obrede predviđene za badnjak.

U Sarajevu su pravoslavci 6. I. o.g. javno i svečano slavili badnjak, a 7. I. Božić, međusobno čestitali božićne praznike, pa čak i državni službenici tog dana nisu došli u ured.

ad 2) :

Usljed svega ovoga, jedan dio pravoslavnog pučanstva, t.j. onaj, koji je imao mogućnost i priliku, odmetnuo se u šumu i s oružjem u ruci ustao protiv novoj državi, mjestnim vlastima i svemu što je hrvatsko, i to bilo kao četnici, bilo kao komunisti.

Potrebno je iztaknuti, da bi vjerojatno do pobune jednog diela pravoslavnog pučanstva došlo i da nisu nastupili gore izneseni događaji. Do pobune bi došlo na prvom mjestu radi toga, što bi komunistički agenti i provokatori sigurno uzpjeli svojom promičbom predobiti neke za oružani otpor protiv ove države, a drugo, što je bivša država njegovala i pripremala, za svaku možebitnost, ideju ovakove pobune i ustanka, organizirajući još prije rata četničke čete i dieleći oružje pred sam rat u nekim čisto pravoslavnim krajevima. Tako je nepobitno dokazano, da je pred sam rat djeljeno oružje u okolici Jajca u općini Janja, i to preko ondašnjih namještenika tvornice Bos. d.d. za elektrinu ing. Kosovljanina. To je priznau u nevezanom razgovoru sa izaslanikom ovoga ureda, jedan četnički predstavnik neki Lazar Tomić.

Međutim neosporno je dvoje: da nije bilo gore iznesenih pogriješki, pobune ne bi uzele ovaliki zamah, i drugo, sadanji rad na unutarnjem smirivanju bio [bi] neuporedivo lakši.

Sam problem „četnika“ kao oružanih skupina, veoma je različit prema područjima na kojima se nalaze i rade, prema idejama, koje kod njih najviše prevladavaju i koje najjače iztiču, te prema ostalim okolnostima, koje na njih djeluju.

Ipak svi imaju zajedničko to, da mrze ove državu ili u najmanju ruku, nemaju povjerenja u nju, da su svi od reda srbski nacionalisti i orjentirani protiv sila Osi, te konačno, da u njima svima pravoslavno pučanstvo gleda svoje zaštitnike. Da li imaju negdje neko zajedničko zapovjedništvo ili bar neki ured ili osobu, koja bi im davala makar obće zajedničke direktive, do sada se nije moglo to ustanoviti.

Ipak se u svom stavu prema našim vlastima i u svom djelovanju b i t n o razlikuju u raznim područjima države. U dielovima države s lieve obale rieke Save, u ovom obliku u glavnom ne dolaze u obzir. Kao oružane skupine predmet su naše pažnje i rada u području između Save-Drine i mora.

Obzirom na njihovo držanje i djelovanje, [n]a njihove težnje i namjere, te na različite pojave u njima, možemo ih na gore spomenutom području podieliti na t r i v e l i k e s k u p i n e. Naravno, ova dioba ne može se zamisliti i izvesti ni teritorijalno, ni ideološki točno, nego tek približno prema tome, koje ideje, težnje i namjere više izpoljuju i kakovi se problemi prema njihovom radu nameću ovome odsjeku u pojedinim područjima.

Ovakovo približno dieleći imamo:

A: četnike, koji su pod jačim uticajem Srbije, a posebno Draže Mihajlovića [Mihailovića],

B: četnike, koji su pod uticajem i u službi Talijana, koje Talijani službeno nazivaju „dobrovoljačka [protu]komunistička milicija“,

C: četnike, koji su najumireniji i najkorektniji prema našim vlastima.

S druge točke gledišta dielimo ih u:

1.) četnike „sporazumaše“ t.j. koji su sklopili ugovor o suradnji u borbi protiv partizana:

a) s našim vlastima, b) s njemačkim vojnim vlastima, c) s talijanskim vojnim vlastima.

2.) četnike-odmetnike, t.j. koji se bore doduše protiv partizana, ali istovremeno i protiv naše i savezničke vojske, jer nisu sklopili ugovor o suradnji.

Ad A :

Ova grupa iztiče se jasnim i neprikrivenim šovinističkim srbskim nacionalizmom, bori se izključivo pod geslom: „Za kralja i otadžbinu“, propagira obnovu nove Jugoslavije, a u stvari velike Srbije, traži odmazdu i osvetu Hrvatima, mrzi ne samo novu državu, nego cio hrvatski narod i njegove pripadnike, posljedica čega je krvoločno ubijanje svega što je hrvatsko.

Djelovala je najjače na granici između naše države i Crne Gore i Sandžaka, te u istočnoj Bosni (Foča, Čajniče, Goražde, Višegrad, Rogatica i [V]Lasenice). Djelatnošću naše vojske ovi su četnici u glavnom skršeni i razbijeni, ali i pored toga pripadnici ove grupe i danas djelatno rade i naročito uzpješno djeluju idejno, a osobito u Hercegovini. Šta im je cilj, najbolje se vidi iz „Instrukcija“ Draže Mihajlovića [Mihailovića], upućenih njegovim istomišljenicima, koje je ovaj odsjek dobio, a u kojima među ostalim doslovce veli:

„Ciljevi naših odreda jesu:

1. Borba celokupnog naroda pod skriptom [skiptrom] Nj. V. Kralja Petra II.
2. Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj Veliku Srbiju etnički čistu u granicama Srbije, Crne Gore, Bosne, Hercegovine, Srema, Banata i Bačke,

3. Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobođenih teritorija pod Italijanima, Nemcima (Trst, Gorica, Istra, Koruška), kao i Bugarska i Severna Albanija.
4. Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata.
5. Stvoriti neposredne, zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od muslimansko-življa i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa.
6. Kazniti sve ustaše i muslimane, koji su u tragičnim danima nemilosrdno uništavali naš narod.
7. Kazniti sve one, koji su krivi za našu aprilsku katastrofu.
8. U krajevima očišćenim od narodnih manjina i nenacionalnih elemenata izvršiti naseljenje Crnogoraca (u obzir dolaze siromašne, nacionalno izpravne i poštene porodice).
9. Osiguranje jednog takovog političkog tela, koje će voditi državni brod smerom opštih narodnih težnja i interesa.
10. Ciljevi su ogromni zato je borba i toliko zahvalnija za one, koji se bore za njeno ostvarenje.[“]

Ad B:

Sve što je rečeno za gornju grupu, vriedi i za ovu u ideoložkom pogledu. Ova grupa sve što radi upereno je neposredno i neprikriveno protiv naše države, njezinog obstanka i ugleda, a isto tako i protiv hrvatskog naroda kao cjeline. Iako radi u suglasnosti s talijanskim vojnim zapovjednicima, njihovom pomoći i podržkom, ipak je ne možemo uzeti kao neku grupu talijanskih plaćenika, koju Talijani upotrebljavaju izključivo za sebe. I oni i neki Talijani koriste se zajedničkom mržnjom jednih i drugih prema našoj državi, te i jedni i drugi se međusobno izkorišćavaju svaki na svoj način, a za svoj račun i ciljeve, sve na našu štetu. I to im je zajednička veza, inače su četnici u duši i protiv Talijana, to javno izpoljavaju pjevajući pogrdne pjesme protiv Talijana, kao i protiv naših vlasti. I među njima dolazi do nesuglasica, pa i sukoba.

Imaju veze sa Srbima i Dražom Mihajlovićem [Mihailovićem]. Glavni su im predstavnici: pop ČEDOMIL [Momčilo] DUJIĆ [Đujić], bivši poslanik NIKOLA NOVAKOVIĆ LONGO, bivši novinar DOBROSLAV JEVDŽEVIĆ [Jevđević], rodnom iz Prača [Prače], bivši novinar i dopisnik „Politike“ Milan Šantić, rodnom iz Mostara, bivši novinar i urednik „Jugoslavenske pošte“ RADMILO GRĐIĆ iz Sarajeva, te neki bivši jugoslavenski častnici. U zadnje vrijeme Talijani dovoze iz zarobljeničtva bivše jugoslavenske oficire, većinom Srbijance i Crnogorce i postavljaju ih za neke „vođe“ u ovoj skupini.

Nikola NOVAKOVIĆ LONGO živi u Zadru podporom Talijana i njegovo je glavno djelovanje održavanje veze s talijanskim vlastima. Rietko dolazi na teren.

Pop Čedomil [Momčilo] DUJIĆ [Đujić], koji se predstavlja kao neki „vojvoda“, glavni eksponent Talijana. Kupio je navodno kuću u Splitu i tamo mu je stalno boravište. Talijani su mu stavili na raspolaganje luksuzni samovoz, u kojem često dolazi u Knin. On je glavni podstrekač ubijstava i zlostavljanja u ovim krajevima. Međutim prema najnovijim viestima, koje je ovaj ured primio, protiv njemu su sada i neki pravoslavci i četnici, jer su nezadovoljni radi njegovog potpunog predavanje u službu Talijana. Dobroslav JEVĐEVIĆ i ostali gore nabrojani u glavnom se zadržavaju oko Mostara i Nevesinja.

Ova grupa četnika nalazi se i djeluje u prvoj i drugoj zoni izključivo.¹⁵ Rad ovog odsjeka na tom području i među pripadnicima ove grupe vrlo je težak i takav će ostati dokle god su tamo Talijani.

Ad C :

Najuzpješnji rad ovog odsjeka za sada je među četnicima ove treće grupe.

Ona se nalazi u glavnom u Bos. Krajini (kotarevi: Banjaluka, Sanski Most, Prijedor, Ključ, Jajce, Varcar, Bugojno, Kupres, Glamoč, Prnjavor, Bos. Gradiška, Kotorišće, Teslić), zatim u centralnoj Bosni (kotarevi: Doboje, Maglaj, Žepče, Zenica, Travnik, Visoko, Kladanj), te u Bos. Posavini (kotarevi: Tuzla, Zvornik, Bijeljina, Brčko, Gradačac, Gračanica i Srebrenica).

Za ovu veliku skupinu postoji neki „glavni štab“, koji se nalazio u Jošavci [Jošavki] kod Kotorišća. Na čelu tog štaba je RADE RADIĆ, trgovac iz Jošavke. Sada je taj štab uslijed nadiranja partizana, prenesen u Klasnice (na putu Banjaluka-Gradiška). Ne može se međutim reći, da postoji neka vojnička veza između pojedinih odreda unutar ove grupe. U glavnom održavaju vezu u toliko, da jedni druge izvješćuju, po potrebi jedni drugima dođu u pomoć i sl. Ali ipak u ovom „štabu“ održavaju neke sastanke, donose zajedničke zaključke, i planove po kojima jedinstveno nastupaju u čisto vojničkim podhvratima.

U ovoj velikoj skupini obuhvaćene su mnoge vrlo različite grupe i grupice pod raznim nazivima i zapovjednicima.

Neke od ovih grupa vrlo su pomirljive i veoma lojalne, nemaju veze sa Dražom Mihajlovićem [Mihailovićem], ne iziđu velikosrbstvo, nastupaju sa krilatiticom, da se bore samo radi toga, da sačuvaju svoja sela od partizana, izjavljuju, da su spremni predati oružje našim vlastima, bore se uzpješno skupa s našom vojskom

¹⁵ Pod Prvom zonom misli se na krajeve koje je Kraljevina Italija anektirala Rimskim ugovorima od 18. svibnja 1941. godine, a pod Drugom zonom na takozvani Razvojačeni pojas, odnosno obalni pojas NDH kojega je, kako je spomenuto u bilješci 13, talijanska vojska zaposjela u kolovozu 1941. godine.

protiv partizana. Međutim, u ovoj velikoj skupini ima i takovih grupa, koje su u svome držanju, djelovanju i idejama vodiljama vrlo bliske s onim četnicima iz grupe navedenih pod A i B. Između ovih dviju krajnosti nalaze se ostale grupe i grupice.

U ovoj velikoj skupini nalaze se sve četničke grupe koje su s našim t.j. hrvatskim vlastima napravile „sporazum“ i „ugovore“ i tako prešle na suradnju sa našim vlastima. Te su grupe sljedeće:

1. Četnički odred „KOČIĆ“. Zapovjednik UROŠ DRENOVIĆ. Ima sada oko 800 ljudi oboružanih. Nalazi se na području između Banjaluke-Jajca-Mliništa i Ključa.

Ova je grupa najlojalnija, najpomirljivija i najbliža našim vlastima. Ugovor s njom sačinjen je 27. IV. 1942. u Kotarskoj oblasti Varcar Vakuf. S naše strane potpisali su ga kotarski predstojnik Marko Jungić, zapovjednik posade domobranske bojnik Ervin Rataj i v.d. logornika K. Ur[u]mović.

2. Četnički odred „MANJAČA“. Zapovjednik VUKAŠIN MARČETIĆ, bivši jug. poručnik. Broji oko 1.000 oboružanih ljudi. Nalazi se na području između Prijedora, Banjaluke, Sanskog Mosta, Ključa do Sitnice. Sam vođa prilično je nepomirljiv i više teži suradnji s Niemcima, nego s našim vlastima. Ugovor s ovim odredom sačinjen je 15. svibnja 1942. na Velikoj župi u Banjaluci, a s naše strane su ga potpisali: Vel. župan dr. Gvozdić, pukovnik Brozović, stožernik Beljan. I ova grupa surađuje s našim vlastima u borbi protiv partizana.

3. Posebna grupa LAZARA TEŠANOVIĆA t.zv. Četnički bataljon „OBI-LIĆ“. Vođa joj je Lazar Tešanović, bivši učitelj. Broji oko 400 oboružanih ljudi. Nalazi se na području između Crne Rieke, Kotorišća, Banjaluke i Krupe na Vrbasu. Lojalna je i surađuje s našim vlastima i bori se uzpješno protiv partizana. Ugovor s ovom grupom sačinjen je 23. svibnja 1942. u Velikoj župi u Banjaluci. S naše strane je potpisan po dužnostnicima kao pod 2. U ovu grupu spada i posebni bataljun pod nazivom „MRKONJIC“.

4. Četnički odred „BORIJA“. Broji oko 3.000 oboružanih ljudi. Nalazi se na području između Banjaluke, Doboja, Teslića do Dervente i Bos. Gradiške. U sastavu ovog odreda nalazi se i t.zv. „glavni štab“. Ugovor s ovom grupom sačinjen je 9. lipnja 1942., a s naše strane su ga potpisali dužnostnici kao pod 2.

Ove do sada spomenute grupe u glavnom se drže lojalno prema našim vlastima. Od njih najlojalniji je UROŠ DRENOVIĆ, koji je našim vojnim vlastima predao popis svoga ljudstva i oružja, a i inače u svemu se pokorava zahtjevima naših vlasti. Najnelojalnija je grupa RADE RADIĆA, u kojoj se nalaze pojedinci, koji otvoreno rade protiv naše države. Sve ove grupe primaju od naših i njemačkih vojnih vlasti streljivo, a od naših vlasti i hranu za vojnike.

5. Četnički odred „OZRENSKI“. Sklopio je ugovor s našim vlastima 28. svibnja 1942. Taj ugovor s naše strane potpisao je vel. župan pri Predsjedništvu

vlade dr. Milan Badovinac i pukovnik Bogdan Majetić, a od strane četnika zapovjednik Cvjetin Todić „načelnik štaba“ Cvjetin Đurić i advokat Branko Stakić. Ovaj odred broji navodno oko 3.000 oboružanih ljudi. Nalazi se između rijeke Spreče, Krivaje, Bosne i Drine. Suraduje donekle s našim vlastima, ali se na ovom području događaju mjestimično izpadi protiv naših vlasti, pljačke i bezakonja.

6. „TREBAVSKI“ četnički odred. Zapovjednik mu je pop SAVO BOŽIĆ (prije nekoliko dana poginuo je u borbi protiv partizana), „načelnik štaba“ Petar Arnautović, biv. učitelj. Ugovor s ovom grupom sklopljen je istog dana i podpisan po istim dužnostnicima s naše strane kao pod 5.

Ovaj odred nalazi se između rijeke Spreče, Drine, Save i Bosne, a neslužbeno je poznat pod nazivom „TUZLANSKI ČETNICI“.

7. „ZENIČKI“ četnički odred. Zapovjednik mu je GOLUB MITROVIĆ, „načelnik štaba“ Vojislav Balac. Broji oko 1.700 oboružanih ljudi. Nalazi se između Žepča, Visokog, Travnika i Vareša.

Sve citirane grupe spadaju u t.zv. četnike-sporazumaše.

Uz ove četnike postoje i četnici – odmetnici i to u glavnom t.zv. „MAJEVIČKI“ četnički odred, kome je predstavnik neki KERVIĆ. Nalaze se u glavnom između Tuzle, Broda do ušća Drine u Savu. Broj oboružanih ljudi nije točno poznat, a ni njihovi zapovjednici.

Osim ovih imamo još „ROMANIJSKI“ četnički korpus. Zapovjednik satnik MOMČILOVIĆ, a uz njega SAVO DERIKONJA, BOŽO PLEMIĆ i RADIVOJ KOSORIĆ. Navodno broji oko 2.920 oboružanih ljudi. Nalazi se u glavnom istočno od Sarajeva, a na jug do granice prema Hercegovini.

II.

Rad ovog odsjeka u vršenju datog mu zadatka sastojao se je – uz organiziranje ureda u prvim danima – u prikupljanju točnih i provjerenih podataka o četnicima uobče, ustanovljenju pravog stanja stvari i proučavanju samog problema, te konačno u stvaranju plana rada. Rad na terenu kretao se u dva smjera:

1. da se prodube odnosi s onim četničkim skupinama i grupama, koje već bilo kako suraduju sa našim vlastima i
2. da se privuku na suradnju pojedine grupe četnika – odmetnika.

Rad u prvom smjeru imao je najviše uzpjeha kod grupe UROŠA DRENOVIĆA i LAZARA TEŠANOVIĆA. Oni se zaista vrlo dobro drže uz naše vlasti, hrabro se bore protiv partizana i imaju najviše žrtava.

Ova nastojanja pozitivne posljedke [imala su] i kod BORJANSKOG četničkog odreda Rade RADIĆA. Uzpjelo se toliko, da su sami četnici ove grupe počeli udaljavati iz svojih redova one, koji su bili najnepovjerljiviji prema našim vlastima i najnepomirljiviji. Tako su na zahtjev izaslanika ovog odsjeka osudili i izbacili iz četničkih redova nekog Nikolu VORKAPU [Forkapu], nekog manjeg zapovjednika, koji je otvoreno radio protiv naših vlasti i po svim znacima bio više partizan, nego četnik. Ovaj je uza se imao 260 ljudi. Nakon ove osude, oružanom silom su nastojali da likvidiraju Vorkapu [Forkapu] i njegovu grupu, posljedica čega je bila, da se 190 ljudi ove grupe povratiло Radi Radiću, a sam Vorkapa [Forkapa] s ostatkom od 50 ljudi zatražio je, da ga se ponovno primi u sastav odreda i obećao, da će se strogo pridržavati zapovjedi Rade Radića. Nešto uslied nadiranja partizana na području između Prnjavora i Teslića i Banjaluke, a nešto uslied rada ovog odsjeka, opažaju se znaci i u grupi Rade Radića, da teži za užom suradnjom sa našim vlastima. Nastoji se ovu grupu što bolje obraditi, jer je brojčano vrlo jaka (kako je spomenuto, broji oko 3.000 oboružanih ljudi), a teritorijalno je vrlo razprostranjena, jer seže sve do Ozrena, a i Ozrenski i Trebavski odred donekle se računa sastavnim dielom ove grupe, i donekle se pokorava „glavnom štabu“.

Nadamo se, da će uzpjeti ovu grupu dovesti u onaj stepen u pogledu suradnje s našim vlastima, u kojem se nalaze odredi Drenovića i Tešanovića, a to će imati velikog učinka i na ostale četnike oko Tuzle, Brčkog i u Majevidici.

Ušuljavanjem i prikrivanom promičbom odsjek djeluje i u drugom smjeru, t.j. među četnicima-odmetnicima, nastojeći privući što više četničkih grupa i grupica na suradnju s našim vlastima, a konačni je cilj, da te grupe zauzmu prema državi bar onakav stav, kakav su zauzele gore spomenute četničke grupe oko Banjaluke. I ovaj rad odsjeka već je pokazao uzpjeha.

U okolici ROGATICE sada se vode dogovori s jednom grupom iz Romanijskog četničkog korpusa, koji broji oko 400 ljudi. Vođa joj je RADIVOJ KOSORIĆ. Ti dogovori vode se preko kotarskog predstojnika u Rogatici i 13. [domobranske] pješake pukovnije i do sada su vrlo dobro tekli. Četnici udovoljavaju svim našim traženjima, predviđenim u okružnici V.T. br. 9/42. Ovaj odsjek je poslao svog izaslanika kotarskog predstojnika Marka ŠARIĆA u Rogaticu s konačnim uputama za sklapanje utanačenja (sporazuma) s tom grupom.

Slični se dogovori vode i u okolici Otočca. Tu je izpred četnika ponudio suradnju biv. jugoslavenski major VOJIN BRDIĆ. Dogovore između naših vlasti vode domobranski bojnik Muhamed Sulejmanpaša, zapovjednik posade u Otočcu.

Iz primljenih izvješća ustanovljeno je, da stvarno sa našim i njemačkim vlastima surađuje i četnički vođa Savo DERIKONJA, iz Romanijskog četničkog korpusa, koji se nalazi u Romaniji. Taj četnički vođa nije s nama sklopio nikakva formalna utanačenja (sporazum), pa je ovaj odsjek poduzeo potrebno, da i u ovom slučaju dođe do pismenog utanačenja, kao i s ostalim grupama.

Može se sa sigurnošću tvrditi, temeljem svih obavijesti i izvješća, te opažanja ovoga odsjeka, DA ZA SADA NEMA NI NA JEDNOM PODRUČJU I NI U JEDNOM OD NAVEDENIH TRIJU ČETNIČKIH SKUPINA NIKAKOVIH ZNAKOVA, DA BI MOGLO DOĆI DO PONOVDNE SURADNJE ČETNIKA S PARTIZANIMA PROTIV NAŠIH ODNOSNO SAVEZNIČKIH ORUŽANIH SNAGA. Ima tu i tamo slučajeva, da se pojedinci, pa i manje grupice priključe partizanima, ali to je ili radi međusobnog rivaliteta pojedinih četničkih vođa međusobno ili radi straha od partizana ili konačno radi toga, što su takovi od prije bili partizani, pa se ponovno istima priključuju. Treba naime imati u vidu, da četnici nisu organizirana vojska, i da među njima nema neke organizirane vlasti, pa su ovakovi slučajevi i razumljiviji. Ali za sada nema bojazni, da bi četnici kao čjelina napustili dosadanje držanje i priključili se partizanima.

Iztiče se, da četnici u borbama protiv partizana zaista imaju i gubitke u ljudstvu i to na nekim mjestima osjetnih gubitaka. Najjače gubitke imali su Uroš DRENOVIĆ i Lazar TEŠANOVIĆ, ali je dosta gubitaka bilo i u grupi Rade RADICA, naročito u borbama oko Kotorišća. Zapovjedništvo [domobranske] 4. pješачke divizije izvjestilo je, da je Trebavski odred imao u borbama u Majevidici oko 200 mrtvih.

Utvrdivši ovakovo stanje stvari, ovaj odsjek je zapazio neke prepreke, koje ometaju rad na unutarnjem smirivanju:

1. Rad pojedinih dužnostnika i Ustaške nadzorne službe dosta smeta na terenu pri izvršivanju zadataka povjerenog ovom odsjeku. Ne može se reći, da su ti dužnostnici svjestno i hotimično protiv ovom radu. Međutim uredovanje, kako ga oni provode, dosta je nezgodno, obzirom da su takovi i sada skloni uredovati na način i metodama iz doba revolucije.

Ovo pitanje riješit će se preko Zapovjedništva ustaške nadzorne službe, koje će ovaj odsjek, među ostalim zamoliti, da bilo ukloni, bilo premjesti u drugo mjesto neke dužnostnike Zaštitnog redarstva i Ustaške nadzorne službe, koji su se naročito iztakli za vrijeme revolucije.

2. Kod nekih, pa i vodećih muslimana, rad ovog odsjeka nije naišao na razumijevanje, jer oni svaku suradnju sa pravoslavnim primaju sa nepovjerenjem i uzimaju kao ugrožavanje muslimanskih probitaka uobče. Ovo se naročito osjeća na terenu.

Ovaj će odsjek nastojati zgodnim načinom suzbiti ovo nepovjerenje, a po mogućnosti privući u ovaj posao i podesne muslimane. Svakako će trebati ovo temeljito proučiti i raditi s mnogo takta.

3. Ovaj odsjek smatra, da će biti vrlo koristno otvoriti što više pravoslavnih crkava, naravno po propisima Uredbe o Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi. Ovo naročito radi suzbijanja komunističke promičbe. Za provođenje ovoga posla odsjek je

već stupio u dodir sa odgovornim činbenicima i takav jedan slučaj, otvaranje pravoslavne crkve u Zavidovićima, već je u toku.

4. Povraćanje u službu bivših državnih službenika pravoslavne vjere, posebno je pitanje, kojim se ovaj odsjek bavi. O tome još nije stvoren jedan obći plan, koji će svakako trebati izraditi, pa ovaj odsjek za sada rješava samo pojedinačne slučajeve i to prema okolnosti odlučnoj za taj slučaj.

Uz rješavanje ovih više manje konkretiziranih problema, odsjek se bavi i nekim još podpuno neizgrađenim i nepreciziranim idejama i kombinacijama, imajući za provođenje istih izvjestne namjere, koje se naslovu niže ukratko obrazlažu znanja radi.

1. Odsjek će pristupiti izradi i razturanju različitih letaka u svrhu pobijanja partizanske promičbe, unošenja po mogućnosti razdora u njihove redove, a s druge strane pobijanje velikosrbske šovinističke promičbe među četnicima. Kako i na koji način će se ovo raditi, stvar je proučavanja, pošto cio taj posao mora biti što više tajan, neprimjetan, a u nekim slučajevima vrlo delikatan. Kada se počne s tim radom, dostavit će se posebno izvješće uz priklop primjeraka takovih letaka.

2. Nadalje se ovaj odsjek bavi mišlju, da stavi i obrazloži prijedlog za osnivanje neke „pravoslavne dobrovoljačke, zaštitne“ ili sličnog naziva vojne jedinice, na pr. neke vrste zdruga. U tu bi jedinicu bili uvršteni u velikoj većini obveznici pravoslavne vjere, uzeti iz sadanjih radnih jedinica, zatim možebitni dobrovoljci, te u tu svrhu pozvani obveznici. Zadaća toj jedinici prema četnicima i ostalom pravoslavnom pučanstvu trebala bi biti predstavljena kao operiranje na područjima na kojima je u većini pravoslavno pučanstvo, a u svrhu z a š t i t e tog pučanstva od partizana, pošto su četnički odredi za tu svrhu preslabi. U stvari bi se pokušalo osnivanjem ovakove jedinice, postepeno privući u sastav jedinice pojedine četničke odrede (na prvom mjestu Drenovića i Tešanovića), i postepeno pretvarati iste u redovnu hrvatsku vojsku. Za sada ovaj odsjek nije siguran, da li bi to uspjelo, radi toga ovo je tek u proučavanju, a odsjek preko svojih izaslanika i pouzdanika izpituje mogućnost ostvarenja ove misli.

Na kraju se pripominje, da ovaj odsjek zaostaje u svome radu iz čisto tehničkih razloga:

1. Posao se iz dana u dan sve više razvija, a naročito na terenu. U samom odsjeku za sada uz potpisatog rade još samo dva izvjestitelja (Dr. Šunjić, Zrinjšćak). Radi toga morat će odsjek zatražiti još dužnostnika, naročito radi toga, da bi se mogli uz potpisatog baviti što više radom na terenu i u neposrednom dodiru sa zanimanjem rješavati brzo i bez velike administracije pojedina konkretna pitanja.

2. Odsjeku još nije odobrena navjera, a to jako koči rad, tim više, što se s razvojem poslovanja iziskuje sve više novčanih sredstava.

O izvršenju drugog diela zadatka, povjerenog ovom odsjeku odnosećeg se na partizanske bande podnijet će se naknadno izvješće.

ZA POGlavNIKA I DOM SPREMNI!

(Tomiša Grgić)

Dostavljeno:

- 1.) Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost
- 2.) Ministarstvu unutarnjih poslova
- 3.) Predsjedničtvu vlade
- 4.) Županstvu pri Poglavniku
- 5.) Glavnom Stanu Poglavnika.

M.P.¹⁶

HR-HDA-1549. Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta, I-91/858-866.

¹⁶ Okrugli pečat: "Nezavisna Država Hrvatska, Ministarstvo unutarnjih poslova, Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost".

Prilog broj 5.

[Grb NDH]
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
MINISTARSTVO UNUTARNJIH POSLOVA
GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA JAVNI
RED I SIGURNOST
ODSJEK X.

V. T. Broj 2664/43

Zagreb, dne 8. travnja 1943.

Predmet: Traži da se sazove zajednički
sastanak svih mjerodavnih drž.
čimbenika za rješanje četničkog pitanja.

PREDSJEDNIČTVU VLADE
na ruke državnog tajnika i pomoćnika
predsjednika vlade Dra V. Vrančića

Zagreb

Najnoviji razvoj događaja obzirom na četnike traži, da se žurno donesu određene odluke za rad na unutarnjem smirivanju uobće, a posebno za postupak i držanje naših vlasti prema četnicima.

U L i c i jednom dielu Dalmacije Talijani napuštaju II. zonu, povodom čega četnici traže što užu suradnju sa našim vlastima. Veoma je potrebno da se na to područje upute barem neke naše oružane snage, a istovremeno nađe način da se četnici privedu na lojalan i po nas koristan rad.

U koliko se ovo u najkraće vrijeme ne učini prieti opasnost da talijanske trupe ponovno zaposjednu II. zonu, u kojem slučaju bi to područje anektirali.

Prema izjavi naših mjerodavnih vojnih čimbenika ne može se to područje, radi pomanjkanja potrebnih oružanih jedinica, zaposjesti samo po našim oružanim snagama, dosljedno tome prisiljeni smo računati na četnike.

U H e r c e g o v i n i četnici sve otvorenije nastupaju protiv našim vlastima, rade po uputama Draže Mihajlovića [Mihailovića] odnosno londonske vlade. Ne-prikriveno vrše promičbu, da se ti krajevi izdvoje iz područja N.D.H. Uništavaju hrvatski živalj, pa čak iztiču i neko posebno vrhovništvo na tom području. Uzko surađuju sa crnogorskim četnicima, koji idu za istim ciljem.

Postoji izvješće, da su Talijani ustupili vođi crnogorskih četnika [Blaži] Đukanoviću i Draži Mihajloviću [Mihailoviću] tri kotara u Crnoj Gori u kom području oni imaju punu vlast, gdje organiziraju četnike i gdje se navodno spušta-

ju engleski krilaši donoseći streljivo i drugo ratno tvorivo. Navodno su krilašem dolazili na to područje i neki članovi jugoslavenske londonske vlade. Djelatnost ovih četnika uzima sve jačeg maha i krajnje je vrijeme, da se poduzmu potrebni koraci da bi se to suzbilo.

U B o s n i su četnici u zadnje vrijeme pod sve jačim uticajem i promičbom Draže Mihajlovića [Mihailovića] i četnika iz Hercegovine uobće. Pojedine grupe otvoreno su nastupile protiv naših vlasti. Iz dana u dan množe se zločini i nasilja nad našim življem. Ako se ne poduzmu potrebne mjere prieti opasnost, da u Bosni nastane isto stanje kakovo je sada u Hercegovini.

Do sada su bosanski četnici bili organizirani u pojedine, međusobno nepovezane četničke odrede. Vođe tih odreda u većini su bili domaći ljudi, raznih zanimanja.

U zadnje vrijeme Draža Mihajlović [Mihailović] prebacuje djelatne srbijanske častnike, od kojih su neke Talijani doveli iz Italije iz zarobljeničkih logora. Svrha dolazka ovih častnika jest vršenje promičbe među bosanskim četnicima za djelatnost analogno onoj u Hercegovini, zatim organiziranje bosanskih četničkih odreda u jednu cjelinu te konačno uzko vezanje sa hercegovačkim četnicima.

Dok ovako stvari stoje, ne može se i ne smije se pustiti da se događaji nesmetano dalje razvijaju, jer mogu nas događaji preteći tako da se kasnije ne će moći učiniti ni ono što se danas može uspješno izvesti i zašto je danas u nekim područjima najpogodniji momenat.

Radi toga je potrebno, da se sa najmjerodavnijih državnih oblasti donese jasna odluka:

hoće li se uobće dalje surađivati sa četnicima ili ima izgleda i mogućnosti, da četničke grupe budu našim i savezničkim oružanim snagama likvidirane,

ili

ako će se četnike zadržati pod oružjem, donieti načelnu odluku i upute kako i na koji način, te pod kojim uvjetima ima se to izvršiti.

Mišljenje ovoga odsjeka

Budući da ne razpoložemo potrebnim oružanim snagama – kako je ovaj odsjek obavješten od mjerodavnih vojnih čimbenika – da zaposjednemo područja, koja napuštaju talijanske trupe, a kamo li da oružano likvidiramo četnike, kojih prema prikupljenim podacima ima 36.470 naoružanih, 3.740 nenaoružanih i koji od oružja imaju 26.664 puške, 501 strojopušku, 112 strojnica, 2.479 samokresa, 45 bacača, 6 topova, 18.220 ručnih bombi i 50 dvokolica i koji za sobom imaju za sada skoro cjelokupno pravoslavno pučanstvo,

to je ovaj odsjek mišljenja da sa četnicima produžimo suradnju i da njih i njihovo oružje na smišljen i najpodesniji način izkoristimo za obće državne probitke.

Drugi razlog za ovakovo mišljenje odsjeka jest držanje pojedinih talijanskih vojnih zapovjednika prema nama. Očito je, da pojedini talijanski zapovjednici drže i podpomažu četnike na štetu naših državnih probitaka. Izgleda, da preko četnika privlače k sebi pravoslavno pučanstvo sa područja naše države, prikazujući se kao zaštitnici tog pučanstva naprama nama, koji navodno težimo za podpunim uništenjem i iztrebljenjem pravoslavnog pučanstva sa našeg državnog područja.

Zadržavanjem nekih četničkih grupa i privođenjem istih da djeluju lojalno i korisno po naše probitke, koristno bi se parirala ova politika talijanskih vojnih zapovjednika. Moramo dakle nastojati, da nasuprot četnika, talijanskih suboraca, stvorimo sebi privržene četnike i iz čisto političkih razloga.

Konačno treći razlog za ovakovo mišljenje odsjeka, jest, da kod njemačkih vojnih zapovjednika djelom pobijemo neprijateljsku promičbu prema kojoj mi Hrvati težimo za podpunim uništenjem pravoslavnog pučanstva na našem području i da su današnje odmetničke bande u glavnom posljedica navodnog takovog dosadašnjeg našeg rada. Utvrđeno je, da pojedini njemački vojni zapovjednici pod uticajem mišljenja stvorenog ovakovom promičbom, na terenu zauzimaju stanovište prema četnicima vrlo blago i na očitu štetu naših probitaka. I oni četnici, koji su prišli na suradnju sa našim i njemačkim vojnim snagama u borbi protiv partizana, u velikoj većini surađuju neposredno sa njemačkim vojnim zapovjednicima mimoilazeći nas i naše vlasti, pa čak otvoreno izjavljujući da priznaju samo njemačke vojne vlasti.

Moramo dakle nastojati, da jednim smišljenim planom i točno određenim radom dobijemo četničke grupe u svoje ruke, da mi s njima p o l i t i č k i razpoložemo, mi njihovo držanje određujemo, možebitne greške mi izpravljamo i uobće u p o l i t i č k o m smjeru samo mi na njih imamo uticaja.

Ovo su razlozi sa stanovišta s a d a š n j o s t i .

Međutim osim ovih razloga ima i jedan razlog sa stanovišta bliže i dalje budućnosti.

Može se naime očekivati, da bi lojalna suradnja četnika sa našim vlastima postepeno imala dobar odjek u cjelokupnom pravoslavnom pučanstvu tako, da bi to pučanstvo, - koje sada nema skoro nikakovog povjerenja u našu državu - malo po malo počelo sticati potrebno povjerenje, prilaziti sve bliže našim vlastima i, jednom riječju, postajati lojalno kao i ostali državljani. Pravoslavnom pučanstvu, a naročito seljačtvu, već je dodijalo ovo sadanje nesigurno i skoro bezvlastno stanje. Ono žudno čeka da se prilike srede i smire da bi moglo na svom posjedu mirno živjeti ni od koga nesmetano [smetano] i zaštićeno, pa se može očekivati, da se to pučanstvo kad [se] osjeti sigurno i zaštićeno, ne bi dalo navesti ponovno u bilo kakove avanture, za bilo čije političke probitke.

Po planu, koji je ovaj odsjek izradio, svi četnici, koji priđu na suradnju s nama, kao i pravoslavno pučanstvo na čijem području budu djelovali, priznaju vrhovništvo N.D.H. i Poglavnika za svoga vladara, što će u svakom slučaju biti utvrđeno i pismenom izpravom. Mišljenje je ovoga odsjeka, da bi ta činjenica danas-sutra mogla biti vrlo važna na možebitnoj mirovnoj konferenciji.

Svakako moramo težiti da konac rata i mirovne pregovore dočekamo što sređeniji iznutra i sa što manje pučanstva sa državnog područja neprijateljski razpoloženog prema državi.

Zauzevši ovakovo načelno stanovište, ovaj odsjek je proučio cijeli problem i izradio plan po kojem bi se trebalo postupati u radi na privlačenju četnika za suradnju sa našim vlastima. Taj plan sadržaj je u jednoj okružnici V.T. broj: 941/43.¹⁷ od koje je priepis dostavljen Naslovu na uvid uz izvješće V.T. broj: 2311/43. od 23. ožujka 1943.

Ovaj odsjek po tom planu predviđa da se u buduće ne može dozvoliti, da se sa četnicima prave neki „ugovori“, „sporazumi“, „utanačenja“ i sl., jer država sa svojim vlastitim državljanima, osim privatno-pravnih ugovora, ne može praviti neke političke ugovore, a tim manje neke „sporazume“ kao sa sebi jednakom stranom. To je iz čisto načelnih razloga.

Međutim i u praksi to se pokazalo štetno. Tako zvani ugovori i sporazumi, koje su pojedini državni činbenici svojevremeno sklopili sa nekim četničkim odredima imali su vrlo loših posljedica. Četnici su zauzeli stanovište kao jednak činbenika nasuprot državi, a „svoja“ područja kao neka posebna „četnička područja“, na kojima su oni jedina vlasti i gdje nisu dozvolili djelovanje bilo kakove naše vlasti. Daljnje posljedice takovog stanja Naslovu su poznate iz izvješća ovog odsjeka dostavljenih pod V.T br. 284/43. od 14. siečnja o.g. i V.T br. 2311/43. od 23. ožujka o.g.

Radi toga ovaj odsjek u gore spomenutoj okružnici predviđa, da se daljnja suradnja postavi tako, da se četnicima u buduće može d o z v o l i t i ili u z k r a t i t i daljnji rad i obstanak kao oružanim skupinama sa strane mjerodavnog ministarstva i da nema uobće nikakovih ugovaranja, sporazumijevanja i t.d. Država kao takva mjerodavna je, da svojim državljanima d o z v o l i ili z a b r a n i neko djelovanje, pa dosljedno tome i pojedinim skupinama oboružanog pravoslavnog pučanstva.

¹⁷ Odsjek X je svojim dopisom V.T. br. 941/43. od 5. veljače 1943. uputio svim nadležnim tijelima državne vlasti nacrt „utanačenja“ prema kojem je, u budućnosti, trebalo sklapati utanačenja/ugovore sa „skupinama pravoslavnog oboružanog pučanstva“. Nacrt, odnosno prijedlog utanačenja imao je 17 točaka. Odsjek X je od ustanova kojima je nacrt upućen zatražio eventualne prijedloge za doradu nacrt „utanačenja“. Usp. HR-HDA-1549. Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta, I-94/825-830, NDH, Ministarstvo vanjskih poslova, V.T. br. 50/1943.

Plan ovoga odsjeka sadržan u navedenoj okružnici potrebno je temeljito proučiti i riješiti neka načelna i neka čisto tehnička pitanja, koja se s time u vezi nameću. Tako je potrebno odlučiti:

- 1.) Da li uobće dozvoliti ime „četnik“. Ako ne, kako nazivati ovako oboružane skupine pučanstva.
- 2.) Da li izdicati „skupina oboružanog p r a v o s l a v n o g pučanstva“ kako to okružnica čini ili nekako drugačije nazivati.
- 3.) Tko je mjerodavan za izdavanje dozvola za rad ovakovim skupinama oboružanog pučanstva?
- 4.) Riješiti pitanje ozljednine ranjenih i obiteljima poginulih. (tč. 3.).
- 5.) Izdavanje streljiva pojedinim skupinama. (tč. 3.)
- 6.) Izdavanje obskrbe pojedinim skupinama. (tč. 3.)
- 7.) Izplaćivanje novčanih beriva i mazde. (tč. 3.)
- 8.) Određivanje činova pojedinim zapovjednicima. (tč. 3)
- 9.) Kakove će znakove nositi? (tč. 4.)
- 10.) Liečenje ranjenih i pokop poginulih, na čiji teret pada (tč. 6.)
- 11.) Pitanje organiziranja oružništva u pozadini. (tč. 6.)
- 12.) Pitanje organiziranja občinskih uprava. (tč. 7.)
- 13.) Pitanje rada komisije za izviđanje prekršaja. (tč. 10.)
- 14.) Ustanovljenje prekršaja i provođenje sankcija. (tč. 12. i 13.)
- 15.) Pitanje određivanja nagrada za predano oružje. (t. 14.)

Ovaj odsjek u dosadanjem svom radu ustanovio je, da je njegova daljnja djelatnost usko vezana, pa i zavisna od djelatnosti oružanih snaga. Jedino najužom suradnjom građanskih i vojnih oblasti mogu se očekivati dobri posljedici. Tako ovaj odsjek iznosi mišljenje što bi trebalo sa strane vojnih vlasti uraditi, da bi građanske vlasti po uputama ovoga odsjeka mogle uspješno djelovati, sve pod pretpostavkom, da se usvaja mišljenje ovoga odsjeka o potrebi privlačenja dosadanih četnika na suradnju sa našim vlastima.

U L i c i bi trebalo na svaki način što prije postaviti naše oružane postrojbe bar u mjestima: Plaški, Ogulin, Vrlika, Knin, Gradačac [Gračac] i Gospić u jačini od bar po jedne bojne. Dakle, u ovaj čas potrebno bi bilo u Liku uputiti bar 5-6 bojni, odnosno prebaciti jedan gorski zdrug.

Ovo bi jako djelovalo na četnike, jer bi pokazalo našu snagu, a ujedno dalo osiguranje protiv partizanima. Pripominje se, da sami četnici traže upućivanje naših oružanih snaga u te krajeve i nude se da pridu pod zapovjedništvo naših domobranskih zapovjednika, a djelatni oružnici i dočasnici između njih nude čak da budu primljeni u našu redovnu domobransku vojsku.

U B o s n i bi trebalo našim i savezničkim oružanim snagama likvidirati neke četničke odrede, koji su se naročito iztakli svojim nepomirljivim stavom prema državi i zločinstvima nad našim narodom kao na pr. zenički četnički odred, odred „Manjača“ Vukašina Marčetića u okolini Banja Luke i odred nekog Forkape

u okolici Prnjavora. To su sve mali odredi, koji svi skupa broje oko 2.000 ljudi, te s vojničke strane to bi dosta lagano išlo.

Ovo bi imalo vrlo jakog odjeka među ostalim četnicima, jer bi pokazalo našu i savezničku snagu, služilo kao opomena ostalim odredima, presjekla bi se daljnja promičba Draže Mihajlovića [Mihailovića] među bosanskim četnicima, a posljedak bi bio, da bi ostale grupe zatražile priklanjanje i suradnju sa nama. Prema sadanjem stanju u raznim četničkim odredima vrlo malo je vjerojatno da bi uništenjem gore navedenih skupina moglo među ostalim skupinama djelovati u tom smjeru da bi otvoreno ustale protiv naših i savezničkih snaga.

Pripominje se, da bi prije toga podhvata trebalo pripremiti promičbom i ostalim podesnim sredstvima sam podhvat.

Za samo izvršenje podhvata svakako je potrebno upoznati njemačko vojno zapovjedništvo sa našim namjerama i u zajednici s njime ovo izvesti.

U Hercegovini sa četnicima ne može biti nikakove suradnje. Ima izvješća da su bosanski četnici iz okolice Drvara i Petrovca nezadovoljni radom Jevđevića, popa Đujića i ostalih formalno se od njih odcijepili i traže suradnju sa našim i njemačkim vojnim vlastima, uzimajući sebi kao primjer Uroša Drenovića. Ove bi trebalo privući na suradnju i oslabiti hercegovačke i crnogorske četnike, a sa onima ne tražiti nikakovu suradnju.

Pitanje hercegovačkih četnika, talijanskih suboraca može se riješiti jedino u pogodnom momentu oružjem ili diplomatskim putem sa Talijani[ma]. I jedno i drugo rješenje bilo bi mnogo olakšano, ako uspijemo u Bosni i Lici provesti naše namjere, kako je gore izneseno.

Da se rieše sva gore iznesena na čelna i tehnička pitanja, ovaj odsjek predlaže i moli:

I. da Naslov što prije sazove jednu užu konferenciju na kojoj bi se pretresla sva gore iznesena na čelna pitanja i donijeli potrebni zaključci, uputstva i rješenja za podređene državne činbenike.

Na toj konferenciji bilo bi potrebno da prisustvuje:

1.) Predstavnik Predsjedništva vlade, a ovaj odsjek moli da to po mogućnosti bude sam pomoćnik Predsjednika vlade, državni tajnik g. Dr. Vjekoslav Vrančić,

2.) Predstavnik Glavnog ustaškog stana, a ovaj odsjek moli da to po mogućnosti bude sam postrojnik, doglavljenik, ministar Dr. Ljudevit Šolc,

3.) Predstavnik Ministarstva unutarnjih poslova, a ovaj odsjek moli da to po mogućnosti bude sam g. ministar Dr. Ante Nikšić,

4.) Predstavnik Ministarstva vanjskih poslova, a ovaj odsjek moli da to po mogućnosti bude sam g. ministar Dr. Mladen Lorković,

5.) Predstavnik ovoga odsjeka.

Ovaj se prijedlog stavlja i iztiče želja, da osobno prisustvuju sami gg. ministri radi toga što se radi o veoma krupnim i po obće državne probitke dalekosežnim pitanjima.

II. Da se nakon ove uže konferencije – u koliko budu prihvaćeni prijedlozi ovoga odsjeka – i nakon što budu riješena načelna pitanja sazove šira konferencija u Ministarstvu unutarnjih poslova na kojoj će se pretresti sva gore iznesena t e h n i č k a pitanja, koja se pojavljuju pri provedbi predviđenog plana.

Na tu konferenciju potrebno bi bilo da budu pozvani:

1.) Predstavnik Glavnog stana Poglavnika i Glavnog stožera oružanih snaga, a ovaj odsjek moli, da to po mogućnosti bude sam glavar Glavnog stožera general g. Ivan Prpić.

2.) Predstavnik Glavnog ravnateljstva za udružbu i društvo vnu skrb, po mogućnosti sam g. glavni ravnatelj i državni tajnik Dr. Aleksandar Seitz.

3.) Predstavnik Vrhovnog oružničkog zapovjedništva, po mogućnosti sam zapovjednik ustaški pukovnik Vilko Pećnikar.

4.) Predstavnik Glavnog ravnateljstva za unutarnju upravu, po mogućnosti sam glavni ravnatelj Dr. Vladimir Šipuš.

5. Predstavnik ovoga odsjeka.

Budući da je stvar vrlo hitna, moli se Naslov, da – u koliko usvaja gornje prijedloge ovoga odsjeka – što prije udovolji ovim prijedlozima.

ZA POGLAVNIKA I DOM SPREMNI!

PO NALOGU MINISTRA UNUTARNJIH POSLOVA:

POVJERENIK:

(T. Grgić)

T. Grgić, v.r.

HR-HDA-1549. Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta, I-91/853-857.

Izvori i literatura

Arhivsko gradivo

Hrvatski državni arhiv

HR-HDA-223. Ministarstvo unutarnjih poslova Nezavisne Države Hrvatske.

HR-HDA-255. Velika župa Zagorje.

HR-HDA-1198. Oružničko krilno zapovjedništvo Bileća.

HR-HDA-1450. Zbirka mikrofilmova gradiva iz inozemnih arhiva koje se odnosi na Hrvatsku.

HR-HDA-1549. Zbirka zapisa upravnih i vojnih vlasti Nezavisne Države Hrvatske i Narodnooslobodilačkog pokreta.

Literatura

Barić, Nikica. *Ustaše na Jadranu, uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2012.

Barić, Nikica. *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003.

Dizdar, Zdravko, Marko Grčić, Slaven Ravlić i Darko Stuparić, ur. *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941.-1945.* Zagreb: Minerva, 1997.

Hurem, Rasim. "Sporazumi o saradnji između državnih organa Nezavisne države Hrvatske i nekih četničkih odreda u istočnoj Bosni 1942. god." *Prilozi: Institut za istoriju radničkog pokreta Sarajevo* 2, br. 2 (1966): str. 285-325.

Hurem, Rasim. *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941-1945.* Zagreb: Plejada, 2016.

Hurem, Rasim. *Kriza Narodnooslobodilačkog pokreta u Bosni i Hercegovini krajem 1941. i početkom 1942. godine.* Sarajevo: Svjetlost, 1972.

Jelić-Butić, Fikreta. *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945.* Zagreb: Globus, 1986.

Kisić Kolanović, Nada. *NDH i Italija: Političke veze i diplomatski odnosi.* Zagreb: Naklada Ljevak, 2001.

Kovačić, Davor. *Redarstveno-obavještajni sustav Nezavisne Države Hrvatske od 1941. do 1945. godine.* Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009.

Lazić, Dušan. "Organizacija policijsko-obaveštajne službe Nezavisne Države Hrvatske." *Zbornik za istoriju Matice srpske* 6 (1972): str. 183-194.

Tomasevich, Jozo. *Četnici u Drugom svjetskom ratu 1941-1945*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1979.

Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda: Tom V: Knjiga 32, Borbe u Hrvatskoj 1941-1942 godine. Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964.

Summary

ABOUT THE DEPARTMENT X OF THE MAIN DIRECTORATE FOR PUBLIC ORDER AND SAFETY OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

The paper contains transcripts of several documents pertaining to the establishment and activities of the Department X. The Department was established in late 1942 within the Main Directorate for Public Order and Safety of the Ministry of Internal Affairs of the Independent State of Croatia (*Nezavisna Država Hrvatska, NDH*). The task of the Department X was to gather intelligence information about Chetnik units and to establish contacts and cooperation with them. But the Department X also had a task to gather information about the Partisan movement.

After the proclamation of the NDH, headed by the Ustasha regime, it initiated a campaign of state terror against the Serb population. The NDH labelled this population “Greek-Eastern” and later “Orthodox”. This terror led to the uprising of Serbs that gradually developed into two mutually opposed movements – Chetniks, loyal to the Kingdom of Yugoslavia, and Partisans led by the Communist Party of Yugoslavia. The struggle between royalists and communists led Chetniks into cooperation with the Axis powers. During mid-1942 some Chetnik detachments operating in Bosnia made ceasefire agreements with the NDH authorities.

The NDH did not give up from crushing the uprising by force, but along with negotiations with Chetniks it also initiated some other measures whose aim was to lessen the animosity and distrust of the Orthodox population toward the regime. Despite all this, the NDH regime was weak and it ultimately could not restore order neither with military force, nor with measures of peaceful pacification.

The Department X duty was to take complete control and leadership over the already established contacts with Chetniks, as well as to investigate the possibility of further cooperation with them. Concerning the transcribed documents of the Department X in the paper they show how it commenced with

its activities but they also contain analysis of the Department X about the causes that led to the appearance of the Chetnik (and the Partisan) movement on the NDH territory. The analysis is interesting because the Department X (in)directly concluded that the NDH regime itself, with its policy of terror against Serbs in 1941, bears the main responsibility for the uprising. Therefore, at least some elements in the higher NDH administration were aware that the regime's policy of state terror against the Serb population was ultimately counterproductive because it led to a large scale uprising of the Serb population. But, as mentioned, when the Department X reached such conclusion it was too late to rectify the consequences of the NDH policy during 1941. It should also be noted that analyses of the Department X were top secret documents intended only for the highest NDH officials.

Keywords: *Independent State of Croatia (Nezavisna Država Hrvatska); Ministry of Internal Affairs of the Independent State of Croatia (Ministarstvo unutarnjih poslova NDH); Main Directorate for Public Order and Safety (Glavno ravnateljstvo za javni red i sigurnost); Department X.*